

УДК 378:33(091)

КОМЕРЦІЙНІ НАВЧАЛЬНІ ЗАКЛАДИ ЯК ПЕРШІ ОСВІТНІ УСТАНОВИ ПРОФІЛЬНОЇ ЕКОНОМІЧНОЇ ОСВІТИ

МОРОЗОВА Ольга Григорівна

Кандидат економічних наук, доцент

доцент кафедри економіки та фінансів

Херсонського державного аграрно-економічного університету

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-6501-3561>

e-mail: postolgamorozova@gmail.com

Анотація. У роботі розкрито загальні умови розвитку освітніх установ на українських землях наприкінці XIX – на початку XX ст. Досліджено діяльність комерційних навчальних закладів як перших освітніх установ профільної економічної освіти. Узагальнено особливості появи перших економічних навчальних закладів у Південному регіоні України. Опрацьовано умови функціонування освітньої сфери. Досліджено загальні риси профільної економічної освіти. Проаналізовано особливості профільної економічної освіти в Україні. Обґрунтовано потенційні можливості розвитку економічної освіти в Україні. Опрацьовано проблеми української освітньої сфери в умовах євроінтеграції. Запропоновано напрями посилення ефективності освітнього процесу.

Ключові слова: економічна освіта, профільна освіта, освітні установи, євроінтеграція.

Постановка проблеми. Новітній стан функціонування української освітньої та господарської сфери висуває до державного керівництва низку завдань, що вимагають ретельного дослідження, професійного аналізу та подальшого вирішення. Одним із цих завдань є спрямування вітчизняної освітньої сфери на європейські стан-

Аннотация. В работе раскрыты общие условия развития образовательных учреждений на украинских землях в конце XIX - начале XX в. Исследована деятельность коммерческих учебных заведений как первых образовательных учреждений профильной экономического образования. Обзор особенности появления первых экономических учебных заведений в Южном регионе Украины. Обработано условия функционирования образовательной сферы. Исследованы общие черты профильной экономического образования. Проанализированы особенности профильной экономического образования в Украине. Обоснованно потенциальные возможности развития экономического образования в Украине. Обработано проблемы украинской образовательной сферы в условиях евроинтеграции. Предложены направления усиления эффективности образовательного процесса.

Ключевые слова: экономическое образование, профильное образование, образовательные учреждения, евроинтеграция.

дарті. Проте, у цьому питанні державні службовці та освітяни мають звертати увагу не лише на відповідність стандартам, а й на збереження національного історичного досвіду, на необхідність створення умов для набуття якісної освіти у цілому, й економічної – зокрема, на фаховість працівників освітньої сфери. На сьогоднішній

день, на жаль, можемо спостерігати зниження фінансово-ділової активності, що певною мірою засвідчує про таку тенденцію як в освітній, так і в економічній сферах, як брак кадрів високої кваліфікації, які змогли б спрямувати країну на шлях подолання кризових явищ.

Аналіз останніх досліджень та публікацій У важкі періоди розвитку традиційною стає увага до питань, пов'язаних як з особливостями національного відродження, так і вивченням та переосмисленням вітчизняного досвіду. Для Української держави вже були періоди, коли через спроби й помилки відбувалося формування професійної освіти, у тому числі й економічної. А економічна освіта традиційно була у полі зору не лише економістів, а й педагогів, істориків, філософів. Особливе посилення уваги до цієї освітньої сфери можна спостерігати починаючи з другої половини ХХ ст. Без глибинного переосмислення історичних надбань неможливе визначення векторів подальшого розвитку й покращення наявної системи економічної освіти. Розуміння цього вкрай важливе для майбутнього незалежної Української держави. Отже, необхідно підтримувати й стимулювати вивчення наявного досвіду історичної освіти, аналіз сучасного її стану та прогнозування шляхів удосконалення.

Важливість окреслених питань зумовила й увагу сучасних науковців до них. Серед тих, хто намагався дослідити окремі аспекти визначених проблем, слід відмітити таких дослідників: Е.Л. Лортикян Я.Є. Сошинська, З.В. Гіптерс, Г.І. Башнянин, О.А. Грیشнова, О.А. Дубасенюк, В.І. Ку-

ценко, С.Л. Пакулін, В.П. Третяк, Н.І. Флінтата ін.

Виокремлення невирішених раніше частин загальної проблеми

Окреслення стану наукової розробки теми засвідчує, що питання розвитку економічної освіти досить актуальне, адже науковці вивчають різноманітні її аспекти, однак цілісної картини щодо зв'язку історичного досвіду розвитку економічної освіти на українських землях з сучасним станом та можливим прогнозуванням напрямів модернізації в їхніх працях не представлено. Цей факт і зумовив вибір теми дослідження.

Метою статті є розробка теоретико-методичних засад і практичних рекомендацій щодо історизму, стану, перспектив розвитку економічної освіти в Україні.

Для досягнення цілі дослідження в статті було поставлено та вирішено ряд наукових завдань: розкрито загальні умови розвитку освітніх установ на українських землях наприкінці ХІХ – на початку ХХ ст.; досліджено діяльність комерційних начальних закладів як перших освітніх установ профільної економічної освіти; узагальнено особливості появи перших економічних навчальних закладів у Південному регіоні України;

Виклад основного матеріалу дослідження Розглядаючи історію становлення економічної освіти, варто детальніше зупинитися на функціонування комерційних навчальних закладів, а саме: комерційних училищ, торговельних шкіл, торговельних класів і курсів комерційних знань. Із цього переліку до середніх навчальних закладів відносилися комерційні училища. Метою їх діяльності була підготовка спеціалістів відповідальних

посад у торгівельних і промислових підприємствах. Двох видів були торгівельні школи: однокласні з терміном навчання в один рік і трикласні з терміном навчання три роки. Головне спрямування їх освітнього процесу: підготовка дрібних службовців для торгівельно-промислових підприємств. Щодо торговельних класів і курсів комерційних знань, то підвищити свій освітній рівень там могли усі бажаючі старші 12 років, як правило, це були ті, хто вже працював на торгівельно-промислових підприємствах і потребував додаткових знань у торгівельній справі [1, с. 25].

Відповідно до того, як здійснювалося фінансування комерційних навчальних закладів, вони могли бути громадськими або приватними. Питаннями, пов'язаними з роботою громадських комерційних навчальних закладів, займалася так звана опікунська рада, до складу якої входили представники засновників навчального закладу (це могли бути представники від земств, станів, місцевих общин).

На кінець XIX ст. у Російській імперії нараховувалося 10 комерційних училищ, з яких 8 було підпорядковано Міністерству фінансів, за виключенням двох найстаріших, Московського та Санкт-Петербурзького, які підпорядковувалися Відомству установ Імператриці Марії [2, с. 34].

До 1896 р. взагалі не працювали торговельні школи та торговельні класи. Зміни відбулися після прийняття 15 квітня 1896 р. Нормального положення про комерційні навчальні заклади. Їх кількість надалі зростала дуже швидко: на 1899 р. уже нараховувалося 56 комерційних навчальних закладів. що підпорядковувалися

Міністерству фінансів, а саме: 19 комерційних училищ, 16 торговельних шкіл, 9 торговельних класів і 12 курсів комерційних знань.

Загальна кількість людей, які здобули в них освіту дорівнювала 10 950 чол., з яких 6 013 – навчалися в комерційних закладах, 2 284 – у торгових школах, 1 946 – у торговельних училищах і 707 проходили курси комерційних знань. В залежності від популярності спеціальності кількість осіб, які здобули освіту в тому або іншому відділенні, коливалося в межах: від 48 до 695 в училищах, від 27 до 967 в торгових школах, від 18 до 1 504 в торговельних класах і від 13 до 185 на спеціальних курсах [3, с. 137].

Окрім вищеописаних приватних навчальних закладів в той же час існували ще 2-класні комерційні класи при 25 реальних училищах, які відносились церквах різних конфесій і у складі при 3-х реальних училищах, а також приватні курси для жінок при Демідівському будинку піклування [2, с. 41].

Згідно із вищезазначеним положенням 1896 р. право на відкриття нових приватних навчальних закладів, а саме: торговельних курсів, класів, шкіл та комерційних училищ надавалось державним інституціям, становим товариствам та приватним особам. Головними товариствами, що цілеспрямовано формували цілісну мережу навчальних закладів, які надавали економічні знання, були ті, які розповсюджували комерційну освіту. 11 вересня 1897 р. з ініціативи та підтримки відомого вітчизняного підприємця, представника правління купецького товариства взаємного кредиту, Олексія Семеновича Вишнякова, таке товариство було відкрито у

Москві. Керівником товариства обрали самого О. Вишнякова, почесним головою – міністра фінансів С.Ю. Вітте. Крім того, до складу виконкому увійшли відомі підприємці й діячі: М. І. Гучков – співвласник торгівельного будинку «Юхим Гучков і сини», член ради Петербурзького міжнародного і Московського комерційного банків, виборний Московського біржового товариства; П.О. Морозов – член правління компанії Бродсько-Глухівської мануфактури, член ради Московського банку; С.М. Третьяков – директор правління Костромської лляної мануфактури, виборний Московського біржового товариства; член ради з'їздів представників промисловості і торгівлі, ради Московського банку, Московського купецького товариства взаємного кредиту та інші. Аналогічне – Київське товариство розповсюдження комерційної освіти розпочало свою діяльність на теренах України, очолив правління у 1896 р. відомий підприємець, благодійник Микола Артемович Терещенко [4, с. 3].

Коли у 1899 р. прийняли рішення про важливість заснування жіночої торгової школи, то вирішено було тимчасово розмістити її на першому поверсі будинку чоловічих торгових класів. Школу назвали на честь померлої дружини М. Терещенко – Пелагеї Терещенко. Це була перша Жіноча торгівельна школа не тільки на Україні, а й у всій Російській державі [5, с.19].

У 1902 р. в його закладі Міністерства фінансів нараховувалося 147 із загальною чисельністю понад 20 000 здобувачів освіти. Одночасно з цим в державі було відкрито 3 політехнічних інститути, один з яких знаходився у

Києві та багато початкових навчально-професійних інституцій [5, с.20].

Однак, із поглибленням капіталістичних відносин дедалі очевидними ставали факти про те, що наявна освітня мережа не здатна підготувати необхідні професійні кадри, у тому числі в сфері фінансових справ. Тому вже на початок ХХ ст. почали підніматись питання про відкриття спеціалізованих вищих навчальних закладів, метою діяльності яких була б наукова економічна освітня діяльність для громадян, які займаються переважно економічною діяльністю, навчання їх розумінню складних проблем торгового і кредитного обігу та законам ринкових відносин. Окрім цього, такі заклади повинні були виховувати в особах ініціативність, новаторство, виявляти та шліфувати їх менеджерські здатності.

З ініціативи та підтримки відомого вітчизняного фінансиста, купця 1-ї гільдії Олексія Семеновича Вишнякова у 1907 р., завдячуючи товариству розповсюдження комерційної освіти, було відкрито комерційний інститут, який став одним із перших в Європі. Це стало початком формування вищого економічного навчання в державі [6, с. 354].

На території українських земель, які були включені на той час до складу Російської імперії ідея відкриття спеціалізованих навчальних закладів, які могли б здійснити підготовку на високому рівні кваліфікації спеціалістів, котрі змогли займали у фінансових підприємствах менеджерські посади, почала втілюватися ще у 1903 р. Однак, реалізація цього задуму була дещо спізніла. Спочатку такий заклад планувалось сформувати на базі існуючого на той час Київського

1-го комерційного училища, але ця пропозиція не знайшла підтримки. У 1906 р. завдячуючи ініціативі відомого професора Київського університету Св. Володимира М.В. Довнар-Запольського було відкрито Київські вищі економічні курси, які 12 травня 1908 р. було перейменовано на Київський комерційний інститут [7, с. 221].

Він став вищим навчальним закладом, який знаходився у структурі Міністерства торгівлі та промисловості. 7-го грудня 1912 р. міністром даного Міністерства був затверджений статут закладу освіти, за яким керівництво інститутом мала здійснювати спеціальна Опікунська рада. Навчальною частиною повинен був управляти Навчальний комітет. Виконавчими органами стали директор та правління при ньому.

Заснування закладу переслідувало дві цілі: теоретичну та практичну. В межах теоретичної мало відбуватися навчання здобувачів комерційних та економічних наук, практичної – підготовка їх до реальної життєдіяльності у торгово-промислових установах, фінансово-технічній, державній та громадській службі. Окрім цього випускники інституту повинні були провадити викладацьку діяльність спеціальних дисципліну комерційних навчальних закладах [7, с. 227].

Згідно із зазначеними вище напрямками підготовки в інституті було виокремлені два відділення: економічне та комерційно-технічне. А з метою більш детального оволодіння деякими сферами знань, було відкрито спеціальні підрозділи: залізничний, страховий, педагогічний, земсько-міський та, звісно ж, банківський, в якому підготовлені були спеціалісти

банківської справи для державних, громадських та приватних фінансово-кредитних інституцій. Освіта в інституті забезпечувалась за допомогою викладання таких дисциплін: юридичних, історії філософії, педагогіки, фізико-математичних, технологічних і товарознавчих, прикладних, нових мов, економічних та комерційних. Окрім цього, у деяких структурних частинах здійснювалось вивчення спецкурсів. Більшість дисциплін супроводжувались практичними навичками [7, с. 229].

Згідно із правилами вступу до інституту приймалися здобувачі двічі на рік: напередодні початку осіннього та весняного семестрів. Особливість полягала в тому, що на рівних засадах приймалися особи як чоловічої, так і жіночої статі, що мали відповідну базову середню освіту. Такі абітурієнти приймалися як дійсні слухачі, слабо підготовлені – мали право бути вільними. Бажаючим вступити до Київського комерційного інституту необхідно було: подати заяву-прохання; документи про наявність відповідної середньої освіти; християнам метричні свідоцтва видані Духовною Консисторією, а представникам інших конфесій – встановлений законом зразок свідоцтва про народження; документи про соціальне походження; відомості про прописку до призовної дільниці і військовозобов'язувальний стан призовника; три засвідчені в офіційному порядку фотокартки з підписом на звороті; свідоцтво про політичну благонадійність.

Платня за навчання на 1914/15 навч. рік становила 50 крб. за півроку для здобувачів економічного факультету і 55 крб. – для комерційно-технічного. Окрім цього, всі абітурієнти повинні

були обов'язково здати по 2 крб. на розвиток інститутської бібліотеки. Юнаки, які навчалися в інституті (дійсні слухачі) за законом мали право на відстрочку від військового обов'язку до 27-річного віку [7, с. 232].

Популярність інституту стала такою, що за перші 8 років його існування кількість здобувачів зросла у 16,5 разів з 239 у 1906 р. до 3942 у 1913 р. До того ж кількість жінок в останньому представленому звітному періоді дорівнювала близько 10 %.

Залежно від соціального статусу на початку 1913 р. здобувачі поділялись таким чином: діти дворян – 179, поважних городян – 126, міщан – 1710, селян – 325, духівництва – 690, чиновників – 172, військових – 101, купців – 407, іноземців – 31, інших – 93 [8, с. 47].

Середній рівень освіти здобувачів інституту переважно забезпечували православні духовні семінарії, в яких навчалися із прийнятих 1112 особи, далі йшли комерційні училища – 972 особи, згодом реальні училища – 643 особи, чоловічі – 359 та жіночі – 328 гімназії, за списками яких можна було б існувати багатьом іншим дійсним на той час училищам, інститутам і навіть університетам після яких до інституту поступало 4 особи [7, с. 234].

Деканом економічного факультету став доктор сільськогосподарських наук, магістр агрономії, почесний ординарний професор кафедри товарознавства, Сльозкін Петро Родіонович, деканом комерційно-технічного факультету – доктор ботаніки, почесний ординарний професор кафедри загальної біології.

Викладання забезпечувалось сильним викладацьким складом: 13 – почесних ординарних, 3 штатних та 5

почесних екстраординарних професорів, 3 штатних доцентів, 3 штатних і 28 почесних викладачів, 1 штатний та 4 почесних асистентів, 3 штатних і 3 почесних лаборантів. Серед науково-педагогічного складу були й відомі сучасникам видатні науковці. Так, економічні науки в Київському комерційному інституті викладались відомими Євгеном Євгеновичем Слущким – статистика, професором Костянтином Григоровичем Воблиєм – економічне страхування і політична економія, професор Леонід Миколайович Яснопольський викладав фінансове право та торгівельну політику, Петро Леонідович Кованько – економічну політику та місцеві фінанси, професор Дмитро Олександрович Граве – страхову математику й теорію ймовірностей, професор Михайло Мифодійович Катков – торгівельне право, вексельне право, страхове право тощо, викладач Олександр Васильович Абрамович – банківську бухгалтерію, викладач Лев Германович Барац – банківську справу та ін. [7, с. 236].

Подальший осередок професійних економічних знань було утворено в Харкові. На початку 1920-х рр. Харківське купецьке товариство стало піднімати питання про перетворення існуючих з 27 травня 1912 р. Харківських вищих економічних курсів на Харківський комерційний інститут [9, с. 4].

Середній рівень здобуття основ економічних наук, як уже було вище визначено, на території України забезпечували економічні училища. Вони були як для чоловіків, так і для жінок. При тому, що жіночі училища розпочали відкриватися тільки на початку ХХ ст. Одним з таких існувало у

Києві 7-класна жіноча школа, заснована П.Д. Новицьким. Навчання в ньому поділялось на 7 класів: 5 загальних і 2 спеціальних (підготовчих: молодший та старший). Кількість здобувачів в кожному класі не могла бути більш, ніж 40. На молодші підготовчі курси зараховувалися 8-10-річні учні, на старші – 9-12-річні. До першого класу мали бути зараховані дівчата віком 10-13 років, які мали визначену початкову освіту. У переліку вступних документів зазначались: заява-прохання про зарахування до закладу на ім'я директора училища, метрика та медична довідка про загальний стан здоров'я й щеплення. Учні з найбільш бідних родин мали бути звільнені від сплати за навчання або отримати право сплачувати 50 % суми. Але, загальна кількість пільговиків не могла бути більше, ніж 2-3 % [10, с. 19]. Відмінники після завершення навчання в училищі нагороджувались срібними та золотими медалями. Аналогічні умови освіти за деякими відмінними нюансами були й в інших подібних навчальних закладах України.

Таким чином, попри всі негаразди очевидним стає факт, що усвідомлення важливого значення економічної освіти у народногосподарській системі посилювались, і вже на початку ХХ ст. повага до неї остаточно затвердилась.

Узагальнюючи викладене, можна зробити висновок, що у подальшому глибинне усвідомлення громадськістю необхідності у якісній економічній освіті посприяло виникненню нових комерційних навчальних закладів, які, не зважаючи на складнощі та перепони, давали загальну та спеціальну економічну освіту своїм здобувачам та

готували економістів-фахівців, збільшення кількості яких серед населення посприяло в поширенні економічної обізнаності, пошуку нових, стратегічно-обґрунтованих менеджерських рішень та інноваційних шляхів розвитку економіки, що в цілому призвело до піднесення ефективності ведення народного господарства.

Висновки. Можна констатувати, що на українських землях, що входили до складу Російської імперії, склалася досить чисельна мережа навчальних економічних закладів. Промисловий переворот ХІХ ст. здійснив вплив і на розвиток Російської держави, де також почало поширюватися промислове виробництво. Ускладнення ринкових відносин, викликане проникненням капіталістичного виробництва, стимулювало появу у другій половині ХІХ ст. навчальних закладів, що надавали б фахову економічну освіту. Наприклад, наприкінці ХІХ ст. у Києві існувало два типи навчальних установ, що надавали комерційну освіту: два комерційних училища (державне та приватне), метою діяльності яких було надання середньої економічної освіти, та торгівельні школи (чоловіча та жіноча), що забезпечували нижчий рівень комерційної освіченості. А 1906 р. було засновано Київські вищі комерційні курси, які 12 травня 1908 р. були перейменовані на Київський комерційний інститут. Доведено, що попри всі перепони усвідомлення важливості значення комерційної освіти у господарській системі посилювалося, і на початку ХХ ст. повага до економічної освіти остаточно утвердилася. Аналіз розвитку економічної освіти на початку ХХ ст. дає змогу констатувати наявність таких її рівнів, як початкова (торговельні кла-

си і школи), середня (комерційні училища) і вища (Київський та Харківський комерційні інститути).

Список використаної літератури

1. Голубка М. М. Економічна думка Карла Коберського та її вплив на розвиток фінансово-економічної та кооперативної освіти на західноукраїнських землях у другій половині XIX – початку XX сторіччя. *Траектория науки*. 2016. № 5(10). С. 1.21-1.27
2. Горкіна Л. П., Чумаченко М. Г. Перерваний поступ : віхи історії економічної науки в Україні. *Актуальні проблеми економіки*. 2008. № 4 (82). С. 12–28.
3. Губатюк І. В. Економічна думка України. *Економіка в школах України*. 2008. № 6 (43). С. 2–4.
4. Історія економічних учень: підруч.: у 2 ч. / За ред. В. Д. Базилевича. 2-ге вид., випр. К.: Знання, 2005. Ч. 1. 567 с.
5. Лортикян Э.Л. Развитие экономического и коммерческого образования в Украине в начале XX века. *Схід-захід: Історико-культурологічний збірник*. Х.: "Майдан", 1998. С.135-149.
6. Лортикян Э. Л. Украинские экономисты первой трети XX столетия: Очерки истории экономической науки и экономического образования. Харьков, 1995. 286 с.
7. Медвідь Л. А., Міщенко І. Б. Економічна освіта в контексті формування загальної системи освіти України. *Наукові записки НаУКМА. Серія 'Педагогічні, психологічні науки та соціальна робота'*. 2005. Том 47. С.18-22
8. Очерки истории школы и педагогической мысли народов СССР. Конец XIX - начало XX в. / Под ред. Э. Д. Днепров, С. Ф. Егорова, Ф. Г. Паначина, Б. К. Тибиева. М.: Педагогика, 1991. 342 с.
9. Ступарик Б. М. Національна школа: витоки становлення: Навч.-метод. посіб. К.: ІЗМН, 1998. 96 с.
10. Третяк В.П. Стан і пріоритети розвитку системи освіти Харківщини. *Сб. науч. тр. «Перспективные инновации в науке, образовании, производстве и транспорте»*. Одесса: Черноморье. 2007. Т. 4. С. 4–6.